

ČEŠTINA

u n i v e r z á l i a
a

s p e c i f i k a

5

2004

ČEŠTINA – UNIVERZÁLIA A SPECIFIKA

5

Sborník 5. mezinárodního setkání bohemistů
v Brně 13.-15. 11. 2003

Separát

Markéta LOPATKOVÁ & Jarmila PANEVOVÁ: Valence vybraných skupin sloves (k některým slovesům dandi a recipiendi)348-356
VALENCY OF SELECTED GROUPS OF VERBS (ON SOME CZECH VERBS "DANDI" AND "RECIPIENDI")

Editors © Z. Hladká, P. Karlík
Masarykova univerzita v Brně

Vydalo Nakladatelství Lidové noviny (NLN, s.r.o.), Praha, v roce 2004
ISBN 80-7106-659-1

Citace: Hladká, Z.–Karlík, P. (eds.): Čeština – univerzália a specifika, 5.
Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004

OBSAH

HOSTÉ

Joseph E. EMONDS: Organizace lexikonu	9
<i>THE ORGANIZATION OF LEXICON</i>	

FÓRUM

Petr KARLÍK: Mají dějová substantiva slovesný rod?	33
<i>ARE DERIVED ACTION NOMINALS SENSITIVE TO THE ACTIVE - PASSIVE VOICE DISTINCTION?</i>	
Aleš SVOBODA: Poznámka o českých zjišťovacích otázkách v budoucím čase ve srovnání s anglickými	47
<i>A NOTE ON CZECH FUTURE TENSE YES-NO QUESTIONS IN COMPARISON WITH THOSE IN ENGLISH</i>	
Josef ŠIMANDL: Korpus jako (jediný) zdroj?	50
<i>EIN KORPUS ALS (EINZIGE) QUELLE?</i>	

SYMPOZIUM – REFERÁTY

Markus GIGER: 55 let po Garvinovi: Čeština a standardní průměrná evropština	58
<i>55 JAHRE NACH GARVIN: TSCHECHISCH UND STANDARD-DURCH- SCHNITTSEUROPAÏSCH</i>	
Galina NEŠČIMENKOVÁ: K zintenzivnění tendencí konvergentního vývoje současných slovanských jazyků	67
<i>K АКТИВИЗАЦИИ ТЕНДЕНЦИЙ КОНВЕРГЕНТНОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ</i>	
Petr SGALL: K obohacování spisovné češtiny	77
<i>ON ENRICHING STANDARD CZECH</i>	
Masako U. FIDLEROVÁ: Zvukový symbolismus v češtině (na pozadí japonštiny a jiných jazyků)	86
<i>SOUND SYMBOLISM IN CZECH: AN APPROACH BASED ON JAPANESE AND OTHER LANGUAGES</i>	
Valerie VASILJEVOVÁ: Mezijazyková funkční asymetrie z hlediska specifiky příbuzných jazyků	94
<i>FUNCTIONAL ASYMMETRIES IN RUSSIAN AND CZECH FROM THE VIEWPOINT OF RELATED LANGUAGES</i>	
František ČERMÁK: Jazyková variabilita: Příklad přísloví	99
<i>LANGUAGE VARIABILITY: CONSIDERING PROVERBS</i>	
Marek NEKULA: Deminutiva a zdvořilost	110
<i>DIMINUTIVE UND HÖFLICHKEIT</i>	

Milada HIRSCHOVÁ: Ilokuční slovesa: Mezi pragmatikou a syntaxí	120
<i>ILLOCUTIONARY VERBS: BETWEEN PRAGMATICS AND SYNTAX</i>	
George CUMMINS: Funkce hovorového instr. pl. v komunikační výpovědi	129
<i>THE FUNCTION OF THE COLLOQUIAL INSTRUMENTAL PLURAL IN THE UTTERANCE</i>	
François ESVAN: Budoucí čas a vid v češtině: Několik poznámek na základě korpusových dat	136
<i>FUTUR ET ASPECT DU VERBE EN TCHÈQUE: QUELQUES REMARQUES SUR LA BASE DES DONNÉES DU CORPUS</i>	
Vladimír PETKEVIČ: Využití pravidel pro negaci v automatickém značkování českých korpusů	143
<i>THE EXPLOITATION OF NEGATION RULES FOR THE AUTOMATIC TAGGING OF CZECH CORPORA</i>	
Karel PALA & Radek SEDLÁČEK & Marek VEBER: Vztah mezi tvarotvornými a slovtvornými vzory v češtině	151
<i>RELATIONS BETWEEN INFLECTIONAL AND DERIVATIONAL PATTERNS IN CZECH</i>	
Neil BERMEL: <i>V korpuse nebo v korpusu?</i> Co nám řekne (a neřekne) ČNK o morfoloické variaci v tvarech lokálu	163
<i>V KORPUSE OR V KORPUSU? WHAT THE CZECH NATIONAL CORPUS CAN (AND CAN'T) TELL US ABOUT MORPHOLOGICAL VARIATION IN THE LOCATIVE SINGULAR</i>	
Peter KOSTA & Jens FRASEK: Neakuzativita (ergativita) vs. neergativita v češtině, polštině a jiných slovanských jazycích na rozhraní morfologie a syntaxe	172
<i>UNACCUSATIVITY (ERGATIVITY) IN CZECH, POLISH AND SOME OTHER SLAVIC LANGUAGES AT THE MORPHO-SYNTACTIC INTERFACE</i>	
Barbora SKARABELA & Cathy O'CONNOR & Joan MALING: Monolexemické posesory v češtině a jiných jazycích	195
<i>MONO-LEXEMIC POSSESSORS IN CZECH AND OTHER LANGUAGES</i>	
Ludmila VESELOVSKÁ: Rozšířená verbální projekce v češtině: tři druhy slovesa <i>být</i>	203
<i>THREE KINDS OF THE VERB BE IN CZECH</i>	
Hana ŠKRABALOVÁ: Koordinace a struktura nominálních frází v češtině	213
<i>COORDINATION AND THE STRUCTURE OF NOUN PHRASES IN CZECH</i>	
Tobias SCHEER: O samohláskové délce při derivaci v češtině	224
<i>VOWEL LENGTH IN THE DERIVATIONAL MORPHOLOGY OF CZECH</i>	

Oldřich ULIČNÝ & Eva HRACHOVINOVÁ: Příspěvek k problematice formalizace v jazykovědě: Možnosti řešení různých případů kongruence	240
<i>ZUM PROBLEM DER FORMALISIERUNG IN DER SPRACHWISSENSCHAFT: VERSCHIEDENE LÖSUNGEN DER KONGRUENZ</i>	
Tilman BERGER: Osud nepravidelných substantiv v češtině	246
<i>DAS SCHICKSAL DER UNREGELMÄSSIGEN SUBSTANTIVE IM HEUTIGEN TSCHECHISCHEN</i>	
Jan ŠTĚPÁN: Otázky a rozkazy v logice	255
<i>QUESTIONS AND IMPERATIVES IN LOGIC</i>	
Milan RŮŽIČKA: Geometrie rysů českého finita	265
<i>FEATURE GEOMETRY OF CZECH FINITE VERB</i>	
Mojmír DOČEKAL: Formální sémantika adnominálního genitivu	276
<i>FORMAL SEMANTICS OF THE CZECH ADNOMINAL GENITIVE</i>	
Pavel CAHA: Konstrukce akuzativu s infinitivem v češtině	287
<i>ACCUSATIVE + INFINITIVE CONSTRUCTIONS IN CZECH</i>	
Petr BISKUP: Slovní pořádek, scrambling a adverbialia v češtině	302
<i>WORD ORDER, SCRAMBLING AND ADVERBIALS IN CZECH</i>	
Jana HOFFMANNOVÁ: „Mlžení“, „kusejrování“ a některé komunikační strategie českých politiků	312
<i>HOW CZECH POLITICIANS “ANSWER” – OR RATHER AVOID – THE QUESTIONS</i>	
Světlá ČMEJRKOVÁ & František DANEŠ: Svě a cizí z hlediska funkčního	321
<i>“ONE’S ONE” AND “FOREIGN” FROM A FUNCTIONAL POINT OF VIEW</i>	
Petr MAREŠ: Hry na neformálnost. K neformálnímu vyjadřování v současných českých odborných textech	332
<i>SPIELE MIT DEM INFORMALEN. ÜBER DIE INFORMALE AUSDRUCKSWEISE IN GEGENWÄRTIGEN TSCHECHISCHEN FACHTEXTEN</i>	
Joanna MIELCZAREKOVÁ: Zvláštnosti obecné češtiny jako poetizačního nástroje (na základě polských překladů novější české prózy)	340
<i>ON CZECH COLLOQUIAL SPEECH AS A POETIC MEANS OF EXPRESSION (BASED ON POLISH TRANSLATIONS FROM MODERN CZECH LITERATURE)</i>	
Markéta LOPATKOVÁ & Jarmila PANEVOVÁ: Valence vybraných skupin sloves (k některým slovesům dandi a recipiendi)	348
<i>VALENCY OF SELECTED GROUPS OF VERBS (ON SOME CZECH VERBS “DANDI” AND “RECIPIENDI”)</i>	
Renata BLATNÁ: Valence víceslovných předložek s nominativem (na materiálu korpusu SYN2000)	357
<i>MULTI-WORD PREPOSITIONS WITH NOMINATIVE CASE VALENCY (BASED ON MATERIAL FROM THE SYN2000 CORPUS)</i>	

Ludmila UHLÍŘOVÁ: O zdvojené (spřažené, anebo nespojité) deixi v češtině.....	367
<i>ON DOUBLE DEIXIS IN CZECH</i>	
Karel OLIVA: O gramatických a negramatických konstrukcích se vztažnými zájmeny <i>který</i> a <i>jenž</i>	378
<i>ON GRAMMATICAL AND UNGRAMMATICAL CONSTRUCTIONS INVOLVING THE RELATIVE PRONOUNS KTERÝ A JENŽ</i>	
Norbert NÜBLER: Česká participia ze syntaktického hlediska	384
<i>TSSCHECHISCHE PARTIZIPIEN AUS SYNTAKTISCHER SICHT</i>	
František ŠTÍCHA: Opisné pasivní konstrukce s relátorem <i>dostat</i> a trpným participiem v současné češtině: Úzus a gramatičnost.....	391
<i>PERIPHRASTISCHE PASSIVKONSTRUKTIONEN MIT DOSTAT (BEKOMMEN) UND DEM -N/T-PARTIZIP IM MODERNEN TSSCHECHISCHEN: USUS UND GRAMMATIKALITÄT</i>	
Zdena PALKOVÁ: Přízvukový takt ve struktuře češtiny	399
<i>THE STRESS-GROUP IN CZECH PROSODIC STRUCTURE</i>	
Šárka ŠIMÁČKOVÁ: Kvalita české laterály u mladých mluvčích	409
<i>QUALITY OF THE CZECH LATERAL LIQUID IN THE PRONUNCIATION OF YOUNG SPEAKERS</i>	
Bohumil VYKYPĚL: Komutace v glosematice a ve fonologii: Příklad staročeských likvid.....	420
<i>LA COMMUTATION EN GLOSSÉMATIQUE ET EN PHONOLOGIE: LE CAS DES "LIQUIDES" EN VIEUX TCHÈQUE</i>	
Pavel MACHAČ: Stabilita zvukových charakteristik fonémů ve spontánních mluvených projevech.....	427
<i>STABILITÄT DER SCHALLEIGENSCHAFTEN DER PHONEME IN DER SPONTANREDE</i>	
Slavomír ONDREJOVIČ: Z česko-slovenského konfrontačního štúdia.....	436
<i>ZU DEM TSCHECHISCH-SLOWAKISCHEN KONFRONTATIONSSTUDIUM</i>	
Ondřej ŠEFČÍK: Alternace konsonantů v češtině – fonotaktické a morfonologické modelování systému	441
<i>ALTERNATIONS OF CONSONANTS IN CZECH – PHONOTACTICAL AND MORPHONOLOGICAL MODELING OF SYSTEM</i>	
Aleš SVOBODA: Bohemistika a jazykovědný časopis.....	448
<i>CZECH STUDIES AND A LINGUISTIC E-JOURNAL</i>	
Stefan Michael NEWERKLA: Josef Valentin Zlobický (1743-1810) – vídeňský obrozenec a osvícenec	451
<i>JOSEF VALENTIN ZLOBICKÝ (1743-1810) – ERNEUERER UND AUFKLÄRER AUS WIEN</i>	

VALENCE VYBRANÝCH SKUPIN SLOVES (K NĚKTERÝM SLOVESŮM DANDI A RECIPIENDI)*

MARKĚTA LOPATKOVÁ & JARMILA PANEVOVÁ

lopatkova@ufal.mff.cuni.cz / panevova@ufal.ms.mff.cuni.cz

1. Motivace

K výběru sloves, jejichž valenční analýzu podanou v rámci funkčního generativního popisu (srov. např. J. Panevová, 1974-75, 1998) zde chceme předložit, nás motivovalo několik faktorů: Ukazuje se jako plodnější zabývat se valenčními vlastnostmi sloves tvořících sémanticky homogenní lexikální skupinu než valenci jednotlivých spolu nijak nesouvisejících sloves. Dalším argumentem pro tento výběr byl fakt, že předložková skupina *za + Akuzativ* je v češtině vysoce homonymní a při syntaktickém anotování korpusu (viz J. Hajič & E. Hajičová ad., 1998) tu čelí anotátoři značným potížím. Skupina *za + Akuzativ* může mít význam lokální, časový, ale může vyjadřovat i další příslovecné významy (např. prostředek, míru, příčinu, podmínku, účel, substituci). V tomto příspěvku budeme zjišťovat, u kterých sloves z vybrané sémantické skupiny (dandi a recipiendi, změny přináležitosti) plní tato předložková skupina funkci (valenčního) vnitřního participantu. Ukážeme také, že hranice mezi volným (nevalenčním) doplněním sloves a jejich participantem není u této skupiny vždy ostrá.

Za valenční je tato předložková skupina pokládána u tzv. „doplňku doplňujícího“ (V. Šmilauer, 1947:143n.) či „kopredikátového komplementu“ (M. Grepl & P. Karlík, 1998:255); tyto případy však zde nejsou předmětem našeho zkoumání.

2. Valenční analýza vybraných sloves

Slovesa, o která nám zde primárně půjde, jsou u F. Daneše & Z. Hlavsy ad. (1981:127n.) nazvána slovesy „změny přináležitosti (a souvýskytu)“. Náš repertoár sloves se ale od repertoáru v citovaném díle mírně liší: K „predikátům předání do vlastnictví na principu směny“ řadí Daneš & Hlavsa ad. (tamtéž:130) slovesa *platit, vydat*, zatímco *měnit/změnit/vyměnit* jsou tam řazena pod název „slovesa s obecným významem změny“ (tamtéž:225n.). Argumenty pro tyto jemné nuance mezi námi a citovaným dílem uvedeme níže.

Vybraná slovesa se podle svého valenčního chování rozpadla do pěti skupin 2A-2E. Jejich chování popíšeme na třech úrovních zachycených v příslušných tabulkách: V nejvyšším řádku tabulky je zachycena úroveň kognitivní (počet účastníků děje potřebných pro jeho realizaci), která odpovídá mimoja-

* Tato stať vznikla jako výsledek práce na projektu GAČR 405/03/0377 a MŠMT LN00A063.

zykovému obsahu a která nám tady slouží jako nástroj pro výklad, jak jednotlivá slovesa tyto účastníky (různě) jazykově strukturují do svých valenčních členů (na rovině tektogramatické, tj. rovině jazykových významů, druhý řádek tabulky).¹ Další řádky tabulky zachycují morfématické ztvárnění jednotlivých participantů u zkoumaných sloves a slouží čtenářům (i autorkám) pro kontrolu umožňující názorně interpretovat jednotlivé významy.

Tabulka 2A

	Posesor 1	Posesor 2	Předmět změny vlastnictví	
	ACT	ADDR	vlastní Pos 1 PAT	vlastní Pos 2 EFF
<i>měnit₂/vyměnit₂</i>	1	s+7	4	za+4
<i>měnit₄/vyměnit₄</i>	1	s+7	za+4	4
<i>prohazovat_si/</i>	1	s+7	4	za+7
<i>prohodit_si_</i>				
<i>nabízet₂/nabídnout₂</i> (= měnit)	1	3	4,vv	za+7

V tabulce 2A jsou obsažena slovesa, jejichž ACT (původce nebo zprostředkovatel akce, kognitivně označený jako Posesor 1) vlastní nebo má v moci předmět v Pos 1 a směřuje ho za předmět v Pos 2 s ADDR (adresátem, který je kognitivně přímým nebo nepřímým posesorem dalšího předmětu; označený jako Posesor 2). Prototypická situace nastává u té lexie slovesa *měnit₂ / vyměnit₂*, kde se předmět, který je vlastněn Posesorem 1 (konatelem), vyjadřuje akuzativem, a předmět, kterého chce konatel nabýt, předložkovou skupinou *za + 4* (srov. příklad (1), ale také (6), (7), vybrané z ČNK). Zdrojem neprototypického užití forem PAT a EFF u lexie *měnit₄ / vyměnit₄*, kde předmět nabízený a požadovaný mají oproti *měnit₂ / vyměnit₂* prohozené formy, je patrně nedbalé vyjadřování. Nicméně setkaly jsme se s tímto užitím, kdy lexie s číslem 4 strukturuje kognitivní role jinak než lexie s číslem 2, v ČNK i v praxi (dokladem je příklad (2) a příklad (5), kde jsou ovšem autoři inzerátů v zájmu porozumění nuceni uvést interpretaci PAT a EFF pomocí (po řadě) *mám a chci*). S analogickým prohozením PAT a EFF se sejdeme ještě u skupiny 2B, kde ve větě (13) a (14) jde také o neprototypické užití, obě jsou doloženy v ČNK. Ve skupině 2A jsou všichni kognitivní účastníci situace ztvárnění jako 4 sémanticky obligatorní aktanty, i když některé z nich mohou být na povrchu nevyjádřeny (ADDR v (1), (5), (6), (8)). Adresát pokládáme v těchto větách za všeobecný (srov. J. Panevová, 1980; J. Panevová & V. Řezníčková, 2001). Sloveso *nabídnout/nabízet* patří do této skupiny jen v tom významu, kdy jde o nabídku směny, tj. kde je více méně synonymní s *měnit / vyměnit*.

¹ Legenda k tabulkám: ACT = konatel, aktor, 1. aktant; ADDR = adresát; PAT = patiens, zasažený předmět, 2. aktant; EFF = výsledek, efekt; ORIG = původ, origo; BEN = benefaktor, prospěch; vv = vedlejší/závislá predikace.

- (1) Soused **vymění₂** byt.PAT v Praze za chalupu.EFF. *Gen.ADDR (= s kýmkoliv)*
- (2) **Vyměním₄** (si) s vámi.ADDR vaši chalupu.EFF za můj (svůj) pražský byt.PAT.
- (3) Realitní kancelář **nabízí₂** zájemcům.ADDR byt.PAT za stavební pozemky.EFF. (*chce pozemky, dá byt*)
- (4) Matka mi.ADDR **nabízí₂** svoje knedlíky.PAT za moje rohlíky.EFF. (ČNK, *obměna*)
- (5) **Vyměním₄** Kajetánku (chci) (EFF) za Hvězdu (mám) (PAT). *Gen.ADDR (= s kýmkoliv) – inzeráty v kolejích*
- (6) Ruští zajatci.PAT Gen.ACT **byli vyměňováni₂** za naše lidi.EFF, které drželi Rusové, ale nikdy ne za peníze.EFF. (*s kým – příslušnou institucí, Gen.ADDR*) (ČNK)
- (7) Slovenský ministr chtěl jednat s ministrem Janem Rumlem o svém návrhu **vyměnit₂** se Slovenskem.ADDR pozemky.PAT osady U Sabotů za neosídlenou půdu.EFF. (PDT)
- (8) Za staré lovecké pušky.EFF **nabízíme₂** zánovní dvojku 16/16 Hamerlesku.PAT. *Gen.ADDR (=komukoliv –)* (ČNK)

Tabulka 2B

	Původce transakce (změny vlastnictví)	Předmět 1	Předmět 2
	ACT	PAT	EFF
<i>měnit₁/vyměnit₁</i>	1	4	za+4
<i>měnit₃/vyměnit₃</i>	1	za+4	4
<i>prohazovat/prohodit</i>	1	4	za+4

U sloves z tabulky 2B se počet kognitivních účastníků redukuje, je tu obligatorně přítomen jen původce transakce výměny (změny vlastnictví) a dva předměty, z nichž jeden je požadován (primárně EFF) výměnou za něco, co má původce (ACT) ve vlastnictví nebo k dispozici (primárně PAT). Transakce se (zpravidla) děje v zájmu/proti zájmu zainteresované osoby/instituce, kterou je možno vyjádřit (nevalenčním volným) prospěchovým dativem (v příkladech je uvádíme v závorce). Jako distinktivní element pro rozlišení lexie *měnit/vyměnit* 2 a 4 na jedné straně a 1 a 3 na straně druhé je existence ADDR (vyjadřovaného jako *s + 7*) u 1 a 3. Rozdíl mezi lexii *měnit₁* a *měnit₃* je charakterizován analogicky jako rozdíl mezi *měnit₂* a *měnit₄* (jiná morfématická strukturace PAT a EFF).

- (9) Hospodyně **vyměnila₁** (hostům.BEN) (špinavé) prádlo.PAT za čisté.EFF.
- (10) Vrchní sestra **prohodila** (Janě.BEN) ranní službu.PAT za odpolední.EFF. (*tj. Jana měla ranní, dostala odpolední*)

- (11) Primátor upřesnil, že (za sto padesát miliard korun.MEANS) by město mohlo kompletně **vyměnit**₁ všechny vozy metra.PAT.
Gen.EFF (= za nové/za jiné) (ČNK)
- (12) První troje pohyblivé schody.PAT ruské výroby ve stanici metra Můstek **vymění**₁ do června 1993 Transporta Chrudim za eskalátory.EFF, které vyrábí ve spolupráci s hamburskou firmou Thyssen. (PDT)
- (13) ... objednal jsem si guláš, ale s rohlíky, ne s knedlíky. **Vyměňte**₃ mi je (ty rohlíky.EFF) za knedlíky.PAT. (ČNK)
- (14) A když turisté u nás utrácejí peníze, které (= ty peníze.EFF) si.BEN **vyměnili**₃ za své dolary, marky, franky nebo třeba jeny.PAT, pak je to správné. (ČNK)
- (15) ... postupovat jako Winston, který *prohodil* jen názvy válčících států – Eurasii.PAT za Eastasii.EFF ... (ČNK)

Lze předpokládat, že se v jedné větě (srov. (16)) mohou kumulovat jak ADDR, tak dativní prospěchové určení. Existence adresáta, jak jsme uvedli výše, zařazuje tuto lexii do Tabulky 2A, jde o lexii 2:

- (16) Petr **vymění**₂ (Anně.BEN) letenky.PAT za jízdenky.EFF s Karlem.ADDR.

Tabulka 2C

	Posesor 1	Posesor 2	Předmět změny vlastnictví
	ACT	ADDR	PAT
<i>darovat</i>	1	3	4
<i>věnovat</i>	1	3	4
<i>obdarovat</i>	1	4	7
<i>dávat₁/dát₁</i>	1	3	4
<i>nechat₁/přenechat₁</i>	1	3	4
<i>poskytovat/poskytnout</i>	1	3	4
<i>prodávat/prodat</i>	1	3	4
<i>půjčovat/půjčit</i>	1	3	4
<i>posílat₁/poslat₁</i>	1	3	4

U sloves v této skupině je kognitivně přítomna jak osoba, která má (jediný) předmět změny vlastnictví (PAT) v posedi nebo jinak k dispozici, tak osoba, do jejíhož vlastnictví předmět přechází. Valenčně jsou ztvárněny jak ACT (původní vlastník), tak ADDR (nový vlastník) a PAT (předmět změny vlastnictví), všechny tři jsou obligatorními participanty těchto sloves. Jednotlivá slovesa v této skupině se samozřejmě liší lexikálně. U prvních 3 sloves se ACT vzdává PAT bez nároku na odměnu, u dalších 3 tento aspekt změny vlastnictví není obecně v lexikálním významu obsažen, u 7. řádku přistupuje lexikální aspekt platidla, zpravidla peněz, v 8. řádku je navíc přítomno hleďsko poskytování PAT na omezenou dobu, v řádku 9 je výslovně v lexikální

povaze obsaženo, že při změně vlastnictví nedochází k bezprostřednímu kontaktu ACT a ADDR.

Sloveso *nabídnout*₁ s valenčním rámcem ACT(1) ADDR(3) PAT(4) nezařazujeme do Tabulky 2C, protože PAT se nestává nutně majetkem ADDR. U sloves z této tabulky se v dokladech z ČNK často vyskytuje předložková skupina *za + 4* ve funkci různých volných určení. Funkce EFF u této předložkové skupiny je však ve větách (17)-(21) lexikálně vyloučena. Navrhujeme tedy jejich interpretaci jako příčinu (CAUS), podmínku (COND), popř. účel (AIM).

- (17) Za úklid knihovny.CAUS **jste** mi **darovala** Mykologii.PAT od Velenovského.(ČNK)
- (18) **Darují** klavír.PAT za odvoz.COND.(ČNK)
- (19) ...i kostomlatské panství.PAT mu **daroval** Ferdinand III. za znamenité služby válečné.CAUS.(ČNK)
- (20) ...skladatel je.PAT **věnoval** při svém útěku za španělské vízum.AIM.(ČNK)
- (21) ...se je chystají **věnovat** zdarma nebo jen za úhradu.COND režijních nákladů.(ČNK)

Tabulka 2D

	Posesor 1	Posesor 2	Předmět změny vlastnictví
	ORIG	ACT	PAT
<i>dostávat/dostat</i>	(od+2)	1	4
<i>přijímat/přijmout</i> (= <i>dostat</i>)	(od+2)	1	4
<i>získávat/získat</i>	(od+2)	1	4
<i>brát₁/vzít₁</i> (= <i>přijímat</i>)	(od+2)	1	4
<i>nabývat/nabýt</i>	(od+2)	1	2/4
<i>kupovat/koupit</i>	(od+2)	1	4
<i>půjčovat_si/půjčit_si</i>	(od+2)	1	4
<i>žádat</i>	(od+2)	1	4
<i>obdržet</i>	(od+2)	1	4

Pole kognitivních účastníků v tabulce 2D je shodné se slovesy v tabulce 2C, jejich valenční ztvárnění je však jiné: původní vlastník předmětu změny vlastnictví může být fakultativně ztvárněn jako participant ORIG. Jako ACT je ve valenčním poli ztvárněn nový vlastník předmětu. Předložková skupina *za + 4*, pokud je přítomna, je v našich příkladech vybraných z ČNK volným určením (prostředku – MEANS), viz (22) – (24). Lexikální rozdíly mezi jednotlivými slovesy v této skupině zde už jistě není třeba komentovat.

- (22) Vyprávěl o cenách, které.PAT **získal** za vítězství.CAUS (od organizátorů). (ČNK)

- (23) **Získal** za úplatek.MEANS kanystř benzínu.PAT. (ČNK)
 (24) ... je možné si za dva tisíce korun.MEANS denně **půjčit** i miniryvadlo nebo nakladač. (ČNK)

Tabulka 2E

	Původce transakce	Posesor	Předmět změny vlastnictví
	ACT	ADDR	PAT
<i>brát₂/vzít₂ (= odnímat)</i>	1	3	4
<i>zbavovat/zbavit</i>	1	4	2
<i>připravovat/připravit</i>	1	4	o+4
<i>krást/ukrást</i>	1	3	4
<i>okrást</i>	1	4	o+4
<i>odebírat</i>	1	3	4
<i>zabavit</i>	1	3	4

U této skupiny sloves vystupují dva kognitivní personální účastníci, jeden z nich předmět změny vlastnictví vlastní nebo má k dispozici (Posesor realizovaný jako ADDR) a další ho – jako původce transakce pozbytí (ACT) – tohoto předmětu (PAT) zbavuje. Valenční pole, které je hierarchizováno z hlediska původce transakce vystupujícího jako ACT, je tvořeno třemi sémanticky obligatorními participanty. Slovesa se mezi sebou liší lexikálně.

Slovesa se změnou přináležitosti, u nichž je počet účastníků omezen na dva členy (jako např. *pozbyt* s valenčním rámcem ACT(1) PAT(2/4), srov. (25)), zde podrobně neanalyzujeme.

- (25) Předpovídal králi, že jeho rod.ACT za trest.AIM **pozbu**de trůnu.PAT. (ČNK)

3. Předložkový pád *za* + 4 v dalších funkcích (krátká exemplifikace)

Výše jsme se zmínily, že u F. Daneše & Z. Hlavsy ad. (1981) jsou mezi slovesa se „změnou vlastnictví na základě směny“ řazena slovesa *platit/za-platit* a *vydat/vydávat*. Obě se často pojí s předložkovou skupinou *za* + 4. Na variantách v příkladu (26) a v příkladu (27) s potenciální kumulací dvou dativů s různým významem chceme ukázat, že tato předložková skupina tu nemá vždy valenční povahu; předmětem transakce jsou tu vždy peníze, ať už jsou explicitně zmíněny nebo ne. Ve všech třech variantách (26) plynou adresátovi od ACT peníze, ale není nic řečeno o tom, co ACT reálně transakcí získává. Vidovou dvojici *vydat/vydávat* jsme v této fázi ze svých úvah vyloučily pro šíři její polysémie.

- (26) (a) **Zaplatila jsem** zájezd.PAT Čedoku.ADDR.
 (b) **Zaplatila jsem** Čedoku.ADDR za zájezd.PAT.
 (c) **Zaplatila jsem** peníze.PAT za zájezd.AIM.
- (27) **Zaplatila jsem** (dceři.BEN) hodiny angličtiny (učitelce.ADDR).

Nemínily jsme zde vyčerpát všechny instance valenčního *za + 4* v češtině. O skupině sloves s doplňkem doplňujícím (typu *zvolit koho za co, pokládat něco za něco* atd.) jsme se zmínily v úvodu. V anotovaném materiálu z PDT jsme našly i další případy, kdy tato předložková skupina je valenční jako participant PAT (srov. (28)) nebo EFF (srov. (29)):

- (28) *děkovat (komu.ADDR za co.PAT), kritizovat (koho.ADDR za co.PAT), odměnit (koho.ADDR za co.PAT), odpovídat₂ (= být zodpovědný) (komu.ADDR za co.PAT), hodit se (za předsedu.PAT)*
- (29) *dlužít (komu.ADDR co.PAT za co.EFF), doplácet (= dorovnávat sumu) (komu.ADDR co.PAT za co.EFF), navrhnout (koho.PAT za co.EFF), dostat₄ (ho.PAT za korektora.EFF)*

4. Závěry

Chtěly jsme v tomto příspěvku ukázat na jedné skupině sloves, jaké úvahy uplatňujeme při zjišťování korespondencí mezi předpokládanými účastníky kognitivní situace u jednotlivých dějů a jejich valenčním (obligatorním nebo fakultativním) ztvárněním v podobě participantů, jejichž počet a funkce jsou testovány kritérii vypracovanými v rámci vybraného formálního rámce, funkčního generativního popisu. Korespondence mezi participantem a jeho morfematically ztvárněním pak chápeme jako vztah významové (podkladové) reprezentace a její podoby povrchové. Na skupinách 2A-2E jsme ukázaly, že u sloves změny přináležitosti dochází k omezování počtu účastníků situace (a tím i počtu participantů) nebo k proměnám jejich (valenčních) úloh. Mezi jednotlivými skupinami jsou rozdíly syntakticko-sémantické, u sloves uvnitř jedné skupiny jsou rozdíly lexikálně-sémantické. Nezřídka dochází i k rozdílu v morfematically ztvárnění (a to i u členů téže sémantické podskupiny, tj. uvnitř jednotlivých skupin 2A-2E). U analyzované významové skupiny sloves jsme chtěly prokázat, že skupina *za+4* má valenční povahu jen tam, kde jsou zastoupeny 2 předměty, které se vyměňují, tj. jenom ve skupině 2A a 2B; jinde jde o různá volná určení (CAUS, COND, AIM, MEANS – viz např. (18), (19), (25), (24).

PŘÍLOHA

Výsledky vyhledávání sloves *měnit/vyměnit, prohodit/prohazovat* v ČNK (SYN2000)

vyměnit

```
# [lemma="vyměnit"] # 4 669
# ([lemma="vyměnit"][] {0,5} [lemma="za"][] {0,1}
  [tag="N...4.*"]) within s # 780
# negativní filtr: [tag="J.*"|tag="Z.*"] # 730
# ([lemma="za"][] {0,1} [tag="N...4.*"][] {0,3}
  [lemma="vyměnit"]) within s # 63
# negativní filtr: [tag="J.*"|tag="Z.*"] # 54
```

měnit

```
# [lemma="měnit"] # 13 173
# ([lemma="měnit"][] {0,5} [lemma="za"][] {0,1}
  [tag="N...4.*"]) within s # 115
# negativní filtr: [tag="J.*"|tag="Z.*"] # 83
(ale vypadlo např. měnili chléb a sýr za vodku)
# ([lemma="za"][] {0,1} [tag="N...4.*"][] {0,3}
  [lemma="měnit"]) within s # 36
# negativní filtr: [tag="J.*"|tag="Z.*"] # 29
```

prohodit

```
# [lemma="prohodit"] # 817
# ([lemma="prohodit"][] {0,5} [lemma="za"][] {0,1}
  [tag="N...4.*"]) within s # 3
všechny byli dicendi – prohodil, že přijde později
# ([lemma="za"][] {0,1} [tag="N...4.*"][] {0,3}
  [lemma="prohodit"]) within s # 2
jedno dicendi, jedno od sl. házet
```

prohazovat

```
# [lemma="prohazovat"] # 43
# ([lemma="prohazovat"][] {0,5} [lemma="za"][] {0,1}
  [tag="N...4.*"]) within s # 0
# [lemma="za"][] {0,1} [tag="N...4.*"][] {0,3}
  [lemma="prohazovat"]) within s # 1
(za hluboké tmy si prohazují cestu sněhem)
```

LITERATURA

- DANEŠ, F. & Z. HLAVSA ad. (1981): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- GREPL, M. & P. KARLÍK (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAIJČ, J. & E. HAJIČOVÁ ad. (1998): Syntax v českém národním korpusu. *SaS*, 59, s. 168-177.
- PANEVOVÁ, J. (1974-75): On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part I. *PBML*, 22, s. 3-40, Part II. *PBML*, 23, s. 17-52.
- PANEVOVÁ, J. (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha: Academia.
- PANEVOVÁ, J. (1999): Valence a její univerzální a specifické projevy. In: Hladká, Z. & P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika*. Brno: Masarykova univerzita, s. 29-37.
- PANEVOVÁ, J. & V. ŘEZNÍČKOVÁ (2001): K možnému pojetí všeobecnosti aktantu. In: Hladká, Z. & P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika*, 3. Brno: Masarykova univerzita, s. 139-146.
- ŠMILAUER, V. (1947): *Novočeská skladba*. Praha: Ing. Mikuta.

VALENCY OF SELECTED GROUPS OF VERBS (ON SOME CZECH VERBS “DANDI” AND “RECIPIENDI”)

Czech verbs denoting a change of possession are analyzed within the framework of Functional Generative Description according to the number of cognitive participants of the situation and the number of their valency counterparts (mapping of the cognitive participants to the valency slots and their respective morphemic expressions). They constitute five subgroups, which are described by the form of their particular valency frames (inner participants as elements of the underlying structure and their morphemic expressions). It is argued here that within this group of verbs the ambiguous prepositional group *za* + *Accusative* fills the valency slot only with the verbs denoting an exchange of two objects/entities between two possessor (see 2A) or initiated by a person caused an exchange (see 2B).